

*Тетяна Юрїївна Тарасевич,
доцент кафедри публічно-правових дисциплін
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-3860-9909*

ПРАВОВА ТАНАТОЛОГІЯ І ПРАВО НА СМЕРТЬ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Смерть – неминуче явище, пов'язане із закінченням існування будь-якої живої істоти, зокрема й тієї, яка належить до біологічного виду *Homo sapiens*. Однак смерть – не тільки біологічний процес, у людському суспільстві вона набуває й соціального характеру. Особливо важливим є діалектичне розуміння єдності та боротьби протилежностей родового й індивідуального в людському існуванні. Складність взаємин родового та індивідуального досягає в людини своїх граничних форм саме тому, що в біологічному сенсі індивід завжди, так би мовити, лише засіб для виду в цілому, оскільки саме через пристосувальну життєдіяльність індивіда, що завершується відтворенням потомства і смерті, вид забезпечує своє існування як певної форми життя, що триває в інших, ніж для індивіда, тимчасових вимірах. Але якщо в біологічному сенсі природа стає «байдужою», «втрачає інтерес» до індивіда після завершення ним репродуктивного віку, то саме тоді, коли відступає природа, зростає інтерес суспільства, тобто розвиток особистості окремої людини є метою й засобом існування та розвитку людства як виду *Homo sapiens* і як соціальної спільності, носія розуму та культури на Землі. Питання смерті людини є об'єктом дослідження такої науки, як танатологія.

Нині танатологія є мультидисциплінарною наукою. Адже численні аспекти проблеми смерті людини становлять інтерес для юристів, лікарів клінічних спеціальностей, патофізіологів, патологоанатомів, судових медиків, філософів, істориків. Саме широким інтересом зумовлений поділ танатології на правову, медичну, судово-медичну, літературознавчу, релігійну та філософську («Дискурс смерті») танатологію [11, с. 44]. Танатологічна компетентність є істотним компонентом професійної підготовки психологів. Філософські, релігійні та культурні відмінності у концепціях та визначеннях смерті людини роблять обговорення предмета дуже складним [19; 23; 27].

Медична танатологія – більш вузька дисципліна про клінічні, біохімічні та морфологічні прояви поступового припинення життєдіяльності організму; причини, механізми та закономірності настання смерті. Однак «визнання людини померлою – це питання не лише медичне, а й юридичне. Те, що сьогодні відсутнє загальноновизнане поняття смерті людини, на нашу думку, є серйозною прогалиною саме юридичної науки, хоча, безперечно, воно повинно ґрунтуватись на сучасних уявленнях про смерть біологічної та юридичної науки» [9, с. 210], – наголошують вітчизняні вчені О. Паньків та Ю. Петровський. Правову танатологію слід розглядати як самостійний напрям сучасного правознавства в рамках загальнотеоретичної юриспруденції. Вона не так протиставляє себе таким науковим напрямам, як медична біоетика, медичне право, скільки виявляє прогалини, що існують у правознавстві та медицині, і в міру змоги усуває їх. Правова танатологія є своєрідним «фільтром» досягнень у галузі медицини та правової науки, що надалі допомагає праву крокувати в ногу з медициною. Тобтоправова танатологія – це медицина у праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право на смерть у системі прав людини почали виокремлювати нещодавно. З усіх новітніх прав воно є чи не найбільш дискутованим. Правові аспекти соматичного права людини на гідну смерть досліджували: Ю. Баулін, В. Бородин, С. Булеца, В. Гришук, О. Довбуш, О. Капинус, О. Мірошніченко, М. Рапаєва, Ю. Турянський, Я. Триньова.

Мета статті. В основі розуміння проблеми смерті лежить уявлення про соціальну сутність людини як індивіда та особистості, її зв'язок із суспільством і людством загалом.

Основні результати дослідження. Тема смерті цікавить людство протягом багатьох століть, що відображено ще в давній міфології та літературних джерелах різних релігій, коли людина бачила своє місце в системі світобудови чітко означеним.

Становлення танатології як науки відносять до другої половини XIX століття та пов'язують з активним розвитком природничих наук (медицина, фізика, хімія) та гуманітарних (історія, психологія, соціологія, філологія, антропологія) [3, с. 4–5]. У цей час відбувається демістифікація смерті: вона втрачає ореол таємничості, відкривається можливість її наукового та медико-біологічного вивчення, зростає інтерес до біологічних механізмів вмирання. Біля джерел медичної танатології були відомі зарубіжні дослідники М. Ф. К. Біша (1771–1802), К. Бернар (1813–1878), Р. Вірхов (1821–1902).

Так, Марі Франсуа Ксав'є Біша (1771–1802) – французький анатом, фізіолог, лікар, відомий як основоположник гістології; створив наукову класифікацію тканин, сформулював поняття про взаємодію всіх органів і систем організму та про наявність у організмі двох протилежностей – безперервного творення та руйнування. У книжці «Фізіологічні дослідження про життя і смерть» він уперше дав чітке уявлення про те, що «всі органи складаються з певних тканин, які уражаються під час хвороби».

Клод Бернар (1813–1878) – французький учений, один з основоположників порівняльної фізіології та експериментальної патології, відомий завдяки розробленій ним концепції гомеостазу. Його формулювання «постійність внутрішнього середовища – запорука вільного та незалежного життя» є актуальним і в наш час. К. Бернар вважав, що всі явища життя зумовлені матеріальними причинами, основу яких становлять фізико-хімічні закономірності.

Рудольф Вірхов (1821–1902) – німецький патологоанатом, гістолог, фізіолог, лікар; основоположник теорії клітинної патології в медицині, згідно з якою хворобливі процеси зводяться до змін у життєдіяльності клітин; уперше встановив гістолого-фізіологічний і морфологічний опис низки хвороб і патологічних процесів (зокрема тромбоемболії та лейкоцитозу).

Цікаво, що використання поняття «танатологія» в медичних і природничих книжках зафіксовано в Оксфордському словнику 1842, 1861, 1881 років.

Одними з основоположників танатології в Україні є радянські вчені І. Мечников та Г. Шор. Так, І. Мечников (1845–1916) – радянський мікробіолог, імунолог, фізіолог і патолог; сформулював положення про передчасну смерть, що настає внаслідок хвороб, і природну смерть – закономірне закінчення здорової, тривалої старості після повного циклу нормального життя; створив першу російську школу мікробіологів та імунологів.

Г. Шор (1872–1948) – радянський патолого-танатолог, доктор медичних наук, професор, автор відомої монографії «Про смерть людини (введення у танатологію)» (1925); вперше сформулював основні засади танатологічного аналізу.

У цей же період (у другій половині XIX – першій половині XX ст.) виникає науковий інтерес до проблеми смерті у психології. Широко відоме вчення засновника психоаналізу Зигмунда Фрейда (1856–1939) – доктора медицини, професора невропатології, австрійського психіатра – про складне та суперечливе ставлення людини до власної смерті та смерті іншого (ворога, друга, близької людини): «Ми визнаємо смерть чужинців та ворогів, думаємо про це і бажаємо цього; наше несвідоме не вірить у свою смерть, можливо в цьому криється таємниця героїзму; страх смерті, яким ми страждаємо частіше, ніж нам здається, є нелогічним протиріччям цієї впевненості» [7, с. 19].

У другій половині XX століття визначальними чинниками у розвитку танатології стають етико-філософське переосмислення феномену смерті, суперечки про проблеми евтаназії, можливості полегшення страждань хворого за допомогою фармацевтичних засобів та психологічних методик. У цей час виникають танатологічні організації, що об'єднують учених різного профілю. У 1965–1972 роках у Чикаго починається викладання курсів з танатології. Танатологічна асоціація в США проводить щорічні конференції та симпозиуми міждисциплінарного характеру, за результатами яких виходять наукові збірники на тему ставлення людини до смерті.

Рубіж XX–XXI століття характеризується підвищеною увагою до танатології у світі з величезним переважанням гуманітарної ланки цієї проблематики. Організуються всілякі Асоціації тана-

тологів, які пізніше перетворюються на суспільство танатологічних досліджень. Проблему смерті вивчають медики, біологи, етнографи, археологи, історики, філософи, юристи.

Незважаючи на те, що проблема смерті має міждисциплінарний характер, дискусія про можливість ототожнювати смерть мозку зі смертю людини досі триває. З погляду релігії, християнство сповідує принцип, що життя є Божим даром, і лише Бог може дарувати або відбирати його [5, с. 78]. В Україні забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя (п. 4 ст. 281 Цивільного кодексу України [16]). У ч. 3 ст. 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» вказано, що медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань [8]. Такі дії кваліфікуються як умисне вбивство (без пом'якшуючих та обтяжуючих обставин) за ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України [6]. А втім, смерть мозку як еквівалент смерті людини приймається більшістю мусульманських учених, проте консенсус у мусульманському світі з цього питання не є одностайним: частина мусульманських вчених визначає смерть людини тільки за серцево-легеневими критеріями [23].

Релігійні та юридичні розбіжності, пов'язані з визначенням смерті мозку, також існують і в західному суспільстві. У біологічному сенсі (і згідно з Кораном) смерть характеризується дезінтеграцією, тобто незворотними порушеннями клітинної, тканинної, органної та цільної інтеграції організму. Водночас у літературі є емпіричні дані про збереження біологічних функцій, характерних для життя людини, у пацієнтів зі смертю мозку [26]. У своїй роботі зарубіжний учений S. Monteverde описує у хворих, що знаходяться на штучній вентиляції легень та повному медичному догляді, з правильно діагностованою смертю мозку випадки збереження травної функції, регуляції водно-електролітного гомеостазу, підтримання температури тіла, ріст волосся, загоєння ран, ріст тіла у довжину, настання статевого дозрівання. Це свідчить про те, що мозок не є центральним інтегратором функціонування організму [24].

У 2008 році Рада з біоетики при президентові США відмовилася від стандартного обґрунтування, в якому смерть мозку означає смерть людини у зв'язку з інтегративною активністю функціонуючого мозку для організму людини, і ухвалила, що смерть мозку знаменує собою смерть людини, оскільки мозок необхідний організму для виконання свого фундаментального призначення. У разі ізольованої загибелі головного мозку людина перестає існувати як особистість і цей стан стає еквівалентом смерті людини. Деякі члени Ради запропонували розрізняти смерть у соціальному сенсі, що вказує на повну втрату морального та юридичного становища, і смерть у традиційному біологічному сенсі. Із цієї точки зору, пацієнти зі смертю мозку можуть бути не померлими біологічно, але будуть мертві соціально, а тому юридично можуть розглядатися як такі [24].

Більшість дослідників у всьому світі смерть людини як особистості нерозривно асоціюють із загибеллю мозку, а смерть мозку – із припиненням та не відновленням мозкової перфузії. Як тільки припиняється надходження крові до тканини мозку, починаються процеси некрозу та апоптозу. У роботі D. A. Shewmon вказано максимальну тривалість спостереження за тілами із встановленою смертю мозку під час проведення штучної вентиляції легень та заходів щодо підтримки гемодинаміки – 32 дні [28]. У статті D. J. Powner (2003) описано можливість тривалого періоду штучної підтримки функції організму після смерті мозку у вагітних (за допомогою замісної респіраторної та гормональної підтримки, контролю над інфекцією та хорошого догляду у відділеннях інтенсивної терапії) для можливості розвитку плоду. Збереження маткового / плацентарного кровотоку є найбільш важливим пріоритетом під час такої соматичної підтримки. Описано успішний період штучного заміщення функцій організму померлої вагітної тривалістю 107 днів – від 15 до 32 тижнів вагітності [25]. Ці дані не змінюють медичного і юридичного факту, згідно з яким вагітна була визнана померлою людиною зі штучно підтримуваними органами функціями; і після того, як дитина досягла життєздатного віку, така штучна підтримка припинилася [27].

В умовах збільшення кількості донорських центрів та з огляду на етичну важливість діагностики смерті мозку необхідними є висока точність, швидкість та безпека її встановлення [1]. Наведені вище дані показують, що проблема смерті мозку досі є відкритою науковою проблемою. Концепція смерті мозку продовжує розвиватися, удосконалюватись. Будь-які нові обставини (клінічні спостереження, наукові факти) мають проходити перевірку як аргументи на захист життя або смерті.

Отже, тепер смерть людини можуть діагностувати за допомогою кардіореспіраторних або неврологічних критеріїв [17]. Методологія діагностики смерті не пов'язана з концепцією, за якою існують різні типи смерті. Втрата серцево-судинних і дихальних функцій може призвести до смерті тільки тоді, коли ішемія й аноксія пролонговані настільки, щоб викликати незворотну руйнацію мозку [2, с. 21].

Існує лише один вид смерті, що ґрунтується на незворотній втраті функцій мозку [22]. У 2012 році в Монреалі (Канада) на погоджувальному форумі у співпраці з експертами Всесвітньої організації охорони здоров'я було вироблено консенсус, що стосується визначення поняття смерті людини на основі біомедичних стандартів. Смерть людини визначена як незворотна втрата усіх функцій її головного мозку, яка не може бути відновлена спонтанно або за допомогою медичного втручання і є результатом припинення кровообігу або ушкодження головного мозку [27].

Згідно з чинним законодавством часом настання смерті людини є момент смерті її мозку або її біологічної смерті (незворотна загибель людини). Смерть мозку може настати при повному й незворотному припиненні всіх його функцій, що реєструється при працюючому серці та штучній вентиляції легень [4].

Важливою складовою медичної танатології є поняття про танатогенез – причини і механізми настання смерті; сукупність взаємозалежних патологічних процесів, що призводять до клінічної чи біологічної смерті. Знання основних закономірностей танатогенезу та виявлення змін, які запускають цей процес, необхідні для своєчасної адекватної корекції критичних станів, що виникають у хворих.

Сьогодні – в епоху стрімкого розвитку біомедицини – важливим завданням є збільшення тривалості життя [18]. Рівень смертності від усіх причин використовується в усьому світі як ключовий показник здоров'я населення та критерій розвитку охорони здоров'я суспільства. Біомаркери окремих захворювань становлять особливий клінічний інтерес, але показник смертності від усіх причин має перевагу: він дає змогу враховувати усі смерті і не пропустити ті, які були пов'язані з іншою причиною, але опосередковано викликані хворобою, що становить інтерес [20].

Варто звернути увагу, що з позиції права правові наслідки за всіх підстав юридичної смерті рівні, хоча факт реальної біологічної смерті так і не встановлено, а оголошення померлим зроблено в порядку цивільного судочинства на підставі Цивільного процесуального кодексу. Крім того, законодавець встановлює можливі наслідки явки чи виявлення місця перебування громадянина, визнаного померлим [12; 14]. До таких обов'язкових наслідків належить: скасування судом чинного уже свого рішення про оголошення громадянина померлим шляхом ухвалення нового рішення. Зауважимо, що це єдиний випадок, коли законодавець у межах цивільного судочинства дозволяє суду, який ухвалив рішення, самому його і скасувати, причому зробити це відразу новим рішенням (а не ухвалою про задоволення заяви про перегляд через нові обставини, що тягне за собою новий розгляд справи) [15]. Це нове рішення стає підставою для анулювання запису про смерть у книзі державної реєстрації актів цивільного стану, що веде до повернення майна, виявленого у громадянина. При цьому майно, що перейшло безоплатно, повертається, безумовно, а отримане за відплатними угодами повертається лише від осіб, які знали (або передбачали) про незаконність свого володіння. Як бачимо, все-таки є якась умовність не тільки самої смерті, а й її наслідків (що залишаються при цьому рівними з наслідками біологічної смерті) при оголошенні громадянина померлим за рішенням суду [21].

Будучи об'єктивним правовим станом за способом встановлення та юридичного закріплення, смерть з позиції юридичної оцінки одночасно є юридично нейтральним правовим станом. Хоча з погляду моралі це не можна стверджувати. Так, самогубство часто викликає засудження (особливо з позиції релігії), загибель внаслідок нещасного випадку – жалість. Якщо розглядати смерть як юридичний факт, то можна говорити про те, що вона виступає у двох видах: як юридичний факт-подія та юридичний факт-діяння. У першому випадку настання смерті безпосередньо не залежить від волевиявлення суб'єкта. Наприклад, у разі природної смерті людини, насильницької смерті, загибелі внаслідок нещасного випадку. У другому випадку смерть є наслідком реалізації волевиявлення суб'єкта [13]. Наприклад, при суїциді чи евтаназії.

Отже, смерть як правовий стан може настати з чотирьох підстав:

1) внаслідок природних причин чи нещасного випадку. У правовому сенсі в цьому випадку йдеться про нейтральні обставини;

2) внаслідок протиправних дій третіх осіб (протиправні обставини);

3) внаслідок реалізації власної волі (правомірні негативні обставини). Тут ідеться лише про самогубство [10]. Рішення про добровільний відхід із життя – право кожної людини. Тому суїцид є правомірною поведінкою, але водночас і негативною, тому що негативно відбивається на житті сім'ї, оточення, трудового колективу, суспільства загалом;

4) внаслідок виконання смертного вироку, винесеного компетентним судовим органом. У цьому разі смерть суб'єкта, хай як дивно це не звучить, можна розглядати як наслідок правомірних позитивних обставин. Суд на підставі чинного кримінального законодавства виносить рішення, відповідне загалом інтересам суспільства, а злочинець зобов'язаний нести юридичну відповідальність, зазнавати відповідного покарання, яким у даному випадку є смерть.

Незалежно від того, з якої з названих підстав настала смерть, вона завжди є явищем постійним. Правові наслідки смерті можуть бути невизначеними в часі. Вони можуть бути короткостроковими та довгостроковими. Прикладом короткострокових наслідків є обов'язки державних органів, пов'язаних з оформленням відповідних документів та похованням. Про довгострокові наслідки можна вести мову, коли, наприклад, у заповіті є положення про заснування після смерті заповідача на його кошти будь-якого постійно діючого фонду, комітету з присудження премій тощо.

На підставі викладеного можна сказати, що смерть є специфічним правовим станом, що має такі особливості та характеристики:

1) з моменту настання смерті суб'єкта як такого немає. Проте за збереження в законодавстві таких понять, як «права померлого», «обов'язки померлого» тощо, суб'єкт наділяється правом на ім'я, правами автора тощо, що фактично є нонсенсом;

2) смерть є правовим станом одностороннього характеру – вона створює права й обов'язки для певного кола суб'єктів права, крім самого померлого;

3) для померлої людини смерть – абсолютний юридичний факт, а для інших суб'єктів права може виступати одночасно (або окремо) правоприпиняючим, правотворчим і правозмінним юридичним фактом;

4) за способом встановлення та юридичного закріплення смерть є об'єктивним правовим станом;

5) за юридичною оцінкою смерть – юридично нейтральний правовий стан;

6) за часом смерть належить до постійних правових станів.

Висновки. Серед численних природних і невідчужуваних прав людини можна виділити групу таких, які ґрунтуються на впевненості та праві людини розпоряджатися своїм тілом: удосконалювати його, змінювати функціональні можливості та розширювати їх медикаментозними засобами або за допомогою новітніх технологій. До цих прав можемо віднести право на смерть. Питання смерті і вмирання розглядає наука танатологія.

Погляди на проблему життя і смерті, як правило, визначаються культурою і часом. Розуміння різних поглядів на смерть, релігійних чи філософських, допомагає усвідомити сенс і цінність людського життя, а також полегшити прийняття самої смерті. Право на смерть – це право людини вирішувати свою долю самостійно та гідно. Але, як і багато соматичних прав, це право є джерелом розбіжностей, особливо коли смерть стосується інтересів третіх осіб або може настати тільки з чийось активним втручанням. Питання про право на смерть було викликане парадоксом, який полягає в тому, що сучасна медицина може підтримувати життя пацієнтів, які не мають надії на лікування. Законодавство ж у цій галузі, на жаль, недосконале та працює неефективно. Саме тому необхідність подальшого розвитку танатології і вивчення соматичних прав людини, зокрема права на смерть, представниками різних наукових дисциплін (медицини, психології, права) актуальна і тепер. Отже, дослідження багатогранних аспектів танатології дає змогу цілеспрямовано шукати резерви зменшення летальності в Україні та світі.

Список використаних джерел

1. Дилеми біоетики: аборт, евтаназія, трансплантологія. *Big library*. URL: http://www.big-library.com.ua/book/45_Prikladna_etika/4219_23Dilemi_bioetiki_abort_evtanaziya_transplantologiya (дата звернення: 17.04.2023).
2. Домбровська О. Щодо правових аспектів легалізації евтаназії. *Право України*. 2008. № 10. С. 20–23.
3. Ергард Н. М. Судова медицина: конспект лекцій. Київ: УкрДРГІ, 2023. 119 с.
4. Запорожченко А. О. «Право померти гідно», «евтаназія»: поняття та їх співвідношення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3 (6). URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2014/03.pdf (дата звернення: 17.04.2023).
5. Касинюк Л. А., Сенаторова С. М. Деякі аспекти реалізації права на життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 75–79. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/18.pdf (дата звернення: 17.04.2023).
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.04.2023).
7. Менжулін В. І. Українські корені Зигмунда Фрейда: невідомі факти з життя відомого австрійського психоаналітика: інтерв'ю з доцентом кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА. *Україна молода*. 2006. 5 трав. (ч. 81). С. 19. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2513> (дата звернення: 17.04.2023).
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 17.04.2023).
9. Паньків О. М., Петровський Ю. І. Право людини на розпорядження життям: деякі аспекти. *Медичне право України: проблеми становлення та розвитку*: матер. І Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 19–20 квіт. 2007 р.). Львів, 2007. С. 210–215. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/01_210_04.pdf (дата звернення: 17.04.2023).
10. Рогова О. Г. Право на життя в системі прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 21 с.
11. Сенюта І. Я. Медичне право: право людини на охорону здоров'я: монографія. Львів: Астролябія, 2007. 224 с.
12. Слома В. М. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи. *Юридичний вісник*. 2012. № 1 (22). С. 77–81.
13. Смерть на прохання в Європі (Біоетика та практика ЄСПЛ щодо закінчення життя людини на прохання): зб. рішень ЄСПЛ / уклад., пер. Я. О. Триньова; за заг. ред. В. М. Куца. Харків: Право, 2019. 376 с.
14. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. 626 с. С. 452.
15. Тупельняк І. І. Право на життя та смерть в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Біоетичні аспекти правового регулювання ейтаназії та суміжних з нею явищ в Україні*: матер. круглого столу з міжнар. участю (Київ, 18 груд. 2018 р.) / за ред. Я. О. Триньової. Київ, 2018.
16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.04.2023).
17. Bacigalupo F., Huerta D., Montefusco-Siegmund R. The debate about death: an imperishable discussion? *Biological Research*. 2007. Vol. 40. P. 523–534.
18. Barron E., Lara J., White M., Mathers J. C. Blood-Borne Biomarkers of Mortality Risk: Systematic Review of Cohort Studies. *PLoS ONE*. 2015. Vol. 10. P. 23.
19. Chamsi-Pasha H., Albar M. A. Kidney transplantation: Ethical challenges in the Arab world. *Avicenna Journal of Medicine*. 2017. Vol. 7, No. 2. P. 35–45.
20. Friedman H. S., Kern M. L. Personality, Well-Being, and Health. *Annual Review of Psychology*. 2014. Vol. 65. P. 719–742.
21. Läkarna tvekar om dödshjälp euthanasia. Research & Progress (Sverige). URL: <https://translate.google.ru/translate?hl=ru&sl=sv&u=https://www.svd.se/fakta-ochargument-om-dodshjalp&prev=search/> (viewed on 17.04.2023).
22. Machado C. Diagnosis of brain death. *Neurology International*. 2010. Vol. 2, No. 1. P. 2–16.
23. Miller A. C., Ziad-Miller A., Elamin E. M. Brain death and Islam: the interface of religion, culture, history, law and modern medicine. *Chest Journal*. 2014. Vol. 146, No. 4. P. 1092–1101.
24. Monteverde S., Rid A. Controversies in the determination of death: perspectives from Switzerland. *Swiss Medical Weekly*. 2012. Vol. 142. w13667.

25. Powner D. J., Bernstein I. M. Extended somatic support for pregnant women after brain death. *Critical Care Medicine*. 2003. Vol. 31. P. 1241–1249.
26. Rady M. Y., Verheijde J. L. Rady M. Y., & Verheijde J. L. American academy of neurology guidelines and the neurologic determination of death. *Journal of Religion and Health*. 2016. Vol. 55, No. 4. P. 1198–1205.
27. Shemie S. D., Hornby L., Baker A., et al. International Guideline Development for the Determination of Death. *Intensive Care Medicine*. 2014. Vol. 40, No. 6. P. 788–797.
28. Shewmon D. A. Chronic «brain death»: meta-analysis and conceptual consequences. *Neurology*. 1998. Vol. 51. P. 1538–1545.

References

1. Dylemy bioetyky: abort, evtanaziia, transplantolohiia. *Big library*. URL: http://www.big-library.com.ua/book/45_Prikladna_etika/4219_23Dilemi_bioetiki_abort_evtanaziya_transplantologiya (data zvernennia: 04/17/2023).
2. Dombrovska O. Shchodo pravovykh aspektiv lehalizatsii evtanazii. *Pravo Ukrainy*. 2008. № 10. S. 20–23.
3. Erhard N. M. Sudova medytyna: konspekt leksii. Kyiv: UkrDRHI, 2023. 119 s.
4. Zaporozhchenko A. O. «Pravo pomerty hidno», «evtanaziia»: poniattia ta yikh spivvidnoshennia. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2014. Vyp. 3 (6). URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2014/03.pdf (data zvernennia: 17.04.2023).
5. Kasyniuk L. A., Senatorova S. M. Deiaki aspekty realizatsii prava na zhyttia. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 1. S. 75–79. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/18.pdf (data zvernennia: 17.04.2023).
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 04/17/2023).
7. Menzhulin V. I. Ukrainski koreni Zymunda Freida: nevidomi fakty z zhyttia vidomoho avstriiskoho psykhoanalitika: interv'iu z dotsentom kafedry filosofii ta relihiieznavstva NaUKMA. *Ukraina moloda*. 2006. 5 trav. (ch. 81). S. 19. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2513> (data zvernennia: 17.04.2023).
8. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (data zvernennia: 17.04.2023).
9. Pankiv O. M., Petrovskyi Yu. I. Pravo liudyny na rozporiadzhennia zhyttiam: deiaki aspekty. *Medychne pravo Ukrainy: problemy stanovlennia ta rozvytku*: mater. I Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Lviv, 19–20 kvit. 2007 r.). Lviv, 2007. S. 210–215. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/01_210_04.pdf (data zvernennia: 17.04.2023).
10. Rohova O. H. Pravo na zhyttia v systemi prav liudyny: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 2006. 21 s.
11. Seniuta I. Ya. Medychne pravo: pravo liudyny na okhoronu zdorovia: monohrafiia. Lviv: Astroliabiia, 2007. 224 s.
12. Sloma V. M. Pravo na zhyttia yak osobyste nemainove pravo fizychnoi osoby. *Yurydychnyi visnyk*. 2012. № 1 (22). S. 77–81.
13. Smert na prokhannia v Yevropi (Bioetyka ta praktyka YeSPL shchodo zakinchennia zhyttia liudyny na prokhannia): zb. rishen YeSPL / uklad., per. Ya. O. Trynova; za zah. red. V. M. Kutsa. Kharkiv: Pravo, 2019. 376 s.
14. Stefanchuk R. O. Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu): monohrafiia / vidp. red. Ya. M. Shevchenko. Kyiv: KNT, 2008. 626 s. S. 452.
15. Tupelniak I. I. Pravo na zhyttia ta smert v konteksti praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Bioetychni aspekty pravovoho rehuliuвання eitanazii ta sumizhnykh z neiu yavyshech v Ukraini*: mater. kruhloho stolu z mizhnar. uchastiu, m. Kyiv, 18 hrud. 2018 r. / za red. Ya. O. Trynovoi. Kyiv, 2018.
16. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 17.04.2023).
17. Bacigalupo F., Huerta D., Montefusco-Siegmund R. The debate about death: an imperishable discussion? *Biological Research*. 2007. Vol. 40. P. 523–534.
18. Barron E., Lara J., White M., Mathers J. C. Blood-Borne Biomarkers of Mortality Risk: Systematic Review of Cohort Studies. *PLoS ONE*. 2015. Vol. 10. P. 23.
19. Chamsi-Pasha H., Albar M. A. Kidney transplantation: Ethical challenges in the Arab world. *Avicenna Journal of Medicine*. 2017. Vol. 7, No. 2. P. 35–45.
20. Friedman H. S., Kern M. L. Personality, Well-Being, and Health. *Annual Review of Psychology*. 2014. Vol. 65. P. 719–742.

21. Läkarna tvekar om dödshjälp euthanasia. Research & Progress (Sverige). URL: <https://translate.google.ru/translate?hl=ru&sl=sv&u=https://www.svd.se/fakta-ochargument-om-dodshjalp&prev=search/> (viewed on: 17.04.2023).
22. Machado C. Diagnosis of brain death. *Neurology International*. 2010. Vol. 2, No. 1. P. 2–16.
23. Miller A. C., Ziad-Miller A., Elamin E. M. Brain death and Islam: the interface of religion, culture, history, law and modern medicine. *Chest Journal*. 2014. Vol. 146, No. 4. P. 1092–1101.
24. Monteverde S., Rid A. Controversies in the determination of death: perspectives from Switzerland. *Swiss Medical Weekly*. 2012. Vol. 142. w13667.
25. Powner D. J. Bernstein I.M. Extended somatic support for pregnant women after brain death. *Critical Care Medicine*. 2003. Vol. 31. P. 1241–1249.
26. Rady M. Y., Verheijde J. L. Rady M. Y., & Verheijde J. L. American academy of neurology guidelines and the neurologic determination of death. *Journal of Religion and Health*. 2016. Vol. 55, No. 4. P. 1198–1205.
27. Shemie S. D., Hornby L., Baker A., et al. International Guideline Development for the Determination of Death. *Intensive Care Medicine*. 2014. Vol. 40, No. 6. P. 788–797.
28. Shewmon D. A. Chronic «brain death»: meta-analysis and conceptual consequences. *Neurology*. 1998. Vol. 51. P. 1538–1545.

Тарасевич Т. Ю. Правова танатологія і право на смерть: проблеми та перспективи вивчення соматичних прав людини

У статті досліджено соматичні права людини крізь призму «дискурсу смерті». Акцентовано на проблемах правової танатології як науки про смерть. Окреслено філософські, релігійні та культурні відмінності у концепціях та визначеннях смерті людини. Зазначено, що важливою складовою медичної танатології є поняття про танатогенез – причини та механізми настання смерті, сукупності взаємозалежних патологічних процесів, що призводять до наступу клінічної чи біологічної смерті. Знання основних закономірностей танатогенезу та виявлення змін, які запускають процес танатогенезу, необхідні для своєчасної адекватної корекції критичних станів, що виникають у хворих. Часом настання смерті людини є момент смерті її мозку або її біологічної смерті (незворотна загибель людини). Смерть мозку може настати за повного та незворотного припинення всіх його функцій, що реєструється при працюючому серці та штучній вентиляції легень. Методологія діагностики смерті не пов'язана з концепцією, згідно з якою існують різні типи смерті. Втрата серцево-судинних і дихальних функцій може призвести до смерті тільки тоді, коли ішемія і аноксія пролонговані настільки, щоб викликати незворотну руйнацію мозку. Правову танатологію слід розглядати як самостійний напрям у сучасному правознавстві у рамках загальної теоретичної юриспруденції. Вона пов'язана з медичною біоетикою, медичним правом, та, з цієї точки зору, виявляє прогалини, що існують у правознавстві та медицині, і у міру можливості їх усуває. Правова танатологія є своєрідним «містком» і «фільтром» досягнень у галузі медицини та правової науки, що надалі допомагає праву «крокувати нога в ногу» з медициною. Зроблено висновки, що в умовах збільшення кількості донорських центрів надзвичайна етична важливість діагностики смерті мозку зумовлює необхідність високої точності, швидкості та безпеки її встановлення. Наведені вище дані показують, що проблема смерті мозку, як і раніше, залишається відкритою науковою проблемою. Концепція смерті мозку продовжує розвиватися, уточнюватись, удосконалюватись. Будь-які нові обставини (клінічні спостереження, наукові факти) мають знову і знову проходити перевірку як аргументи на захист життя чи на захист смерті.

Ключові слова: права людини, право на смерть, соматичні права, правова танатологія, смерть, тіло людини, час смерті, смерть мозку.

Tarasevych T. Yu. Legal thanatology and the right to death: problems and prospects for studying somatic human rights

The article examines the somatic rights of a person through the prism of «discourse of death». Emphasis is placed on the problems of legal thanatology as a science about death. Philosophical, religious and cultural differences in concepts and definition of human death. It is noted that an important component of medical thanatology is the concept of thanatogenesis – the causes and mechanisms of the onset of death, a set of interdependent pathological processes that lead to the onset of clinical or biological death. Knowledge of the basic patterns of thanatogenesis and detection of changes that trigger the process of thanatogenesis are necessary for timely and adequate correction of critical conditions that occur in patients. The time of death of a person is the moment of his brain death or his biological death (irreversible death of a person). Brain death can occur with complete and irreversible cessation of all its functions, which is registered with a working heart and artificial ventilation of the lungs. The methodology for diagnosing death is not related to the concept that there are different types of death. Loss of cardiovascular and

respiratory function can lead to death only when ischemia and anoxia are prolonged enough to cause irreversible brain damage. Legal thanatology should be considered as an independent direction in modern jurisprudence within the framework of general theoretical jurisprudence. It is related to medical bioethics, medical law, and, from this point of view, it identifies the gaps that exist in jurisprudence and medicine and, if possible, eliminates them. Legal thanatology is a kind of «bridge» and «filter» of achievements in the field of medicine and legal science, which further helps law to «go hand in hand» with medicine. It was concluded that in the conditions of an increase in the number of donor centers, the extreme ethical importance of diagnosing brain death determines the need for high accuracy, speed and safety of its establishment. The above data show that the problem of brain death, as before, remains an open scientific problem. The concept of brain death continues to develop, refine, and improve. Any new circumstances (clinical observations, scientific facts) have to be tested again and again as arguments in defense of life or in defense of death.

Key words: human rights, right to death, somatic rights, legal thanatology, death, human body, time of death, brain death.

DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-352-360